

ЕТНОНИМЪТ „БЪЛГАРИ“ В РАННОСРЕДНОВЕКОВНИТЕ АРМЕНСКИ ТЕКСТОВЕ

Петър Голийски

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Стандартната форма *Bulghar*, с която българите и Страната на българите (България) са записвани в средновековните арменски текстове, се налага като традиционна едва през XI век. Дотогава съществуват вариации на българския етноним, като най-старата форма от най-ранните арменски текстове е *Bulkar*, с „к“ вместо „gh“ (Мовсес Хоренаци. „История на арменците“, ок. 482 г.), с паралелни варианти *Bolkar* и *Blkar* в разширената редакция на географията „Ашхарацуйц“ на живелия през VII век Анания Ширакаци.

Тази особеност на най-ранните арменски записи на името „българи“ слага край на спекулациите, че формата *Bulghar* в някои от преписите на историята на Мовсес Хоренаци е доказателство, че неговите „български откъси“ са късна интерполация, което, на свой ред, прави и спорна достоверността им. От друга страна, паралелните форми *Bulkar*, *Bolkar* и *Blkar* в „Ашхарацуйц“ са ценна податка, че различните прабългарски групи са изговаряли името „българи“ по различен начин. Което пък води до хипотезата за съществуването на диалектни различия между прабългарските племена през VII век, а може би и още по-рано.

Ключови думи: прабългари; „българи“; Мовсес Хоренаци; Анания Ширакаци; „Ашхарацуйц“; *Bulghar*; *Bulkar*; *Bolkar*; *Blkar*

Арменските средновековни историци и географи, за които, естествено, Армения е била от първостепенно значение, се интересуват също и от по-далечните народи и страни, обитаващи огромния ареал от Европа до Индия и Китай. Така в един момент в ползрението им попадат и българите (прабългарите), които до последната четвърт на VII век обитават земите, северно от Кавказ. Поради тази географска близост арменските ранносредновековни автори разполагат с почти непосредствени впечатления и оставят редица изключително ценни сведения за българите. Тези сведения имат не само важна историко-географска, но и филологическа стойност.

Стандартната за арменските текстове от XI век насетне форма на името на българите е *Bulghark* (Բւլղարք). В нея финалното *-k* представлява ста-

роарменски суфикс за множествено число, характерен не само за голям брой топоними и етноними в самата Армения, но и за староарменските названия на чужди народи, племена и страни. Преди XI век обаче в арменските текстове името на българите се среща в различни варианти и за съжаление, нерядко в руските, английските и френските¹⁾ преводи те биват стандартизирани или модернизирани във вида „*булгары*“, *Bulgars*, *Bulgares*, като по този начин бива унищожена ценна лингвистична и историческа информация.

Названието *Bulghark* е трудно преводимо на български, тъй като означава както „българи“, така и „страна/земя на българите“. Така например староарменската и средноарменската фраза „*i Bulghars*“ (ի Բուլղարի) буквално означава „при/в българите“, тоест „в страната на българите“. Може би най-близък по смисъл до арменското *Bulghark* би бил преводът „Българско“, по подобие на нашите остарели названия „Сръбско“ (т.е. Сърбия, земя на сърбите), „Влашко“, „Гръцко“, „Турско“ и т.н. Съвременните арменски форми *Bulgharia* (Բուլղարիա) „България“ и *Bulgharats'iner* (Բուլղարացիներ) „българи“ са възникнали през XVIII – XIX век.

Първият арменски автор, споменаващ българите, е Мовсес Хоренаци, известен на руски и като Мойсей Хоренский, а на английски – като Moses of Chorene/Khorene. Той завършва работата по своето фундаментално историческо съчинение „История на арменците“⁽²⁾ около 482 г., заради което получава прозвището „Баща на арменската историография“. Историята е разделена на три части или „книги“, като повествованието започва от времената след Потопа, от тримата синове на Ной и полулегендарните древни герои и царе на арменците, и приключва със събития от началото на V век сл.Хр. В книга II на историята си Хоренаци помества и две съобщения за българи, преселили се на територията на Армения по времето на цар „Аршак“.

„Разпускаяки западните множества, самият той (цар Валаршак – П.Г.) слязъл в богатите на трева места, близо до границата на Шарай, наричан от древните Безлесен и Горен Басеан и [който] по-късно вследствие на преселението на Вълндур на булкара Вунд, които се установили по тези места, бил наречен по неговото име Вананд. И имената на селата, които били дадени според имената на братята и потомците му, са останали и до днес“ [Խորենացի. 1981. Գիրք Բ, գլուխ Զ].

„В неговите [на Аршак] дни имало голямо безредие във веригата на великата планина Каукас, в страната на булхарите и много от тях, като се отделили, дошли в страната наша и заживели за дълги времена под Кол, на плодородно и изобилно на хляб място“ [Խորենացի. 1981. Գիրք Բ, գլուխ Թ].

Тези два откъса са предизвиквали и предизвикват спорове около достоверността и датировката на описаните събития, която варира от 127 – 114 г. пр.Хр. до 423 – 428 сл.Хр. С оглед на факта, че самият Хоренаци изрично споменава, че сведенията в главата, в която се споменават българите, са взети

от историята на сириецца Мар Абас Катина, живял през III век, и отчитайки историческия контекст, преселението на българите на Вунд се е случило най-вероятно при царуването в Армения на Валарш II (185 – 198 г.сл.Хр.) (Goliyski 2006, 37 – 88).

Широкият диапазон на датирането на преселението – от 127 – 114 г. пр.Хр. до 423 – 428 сл.Хр. – е резултат от тясно ограничени исторически анализи, и то невинаги достатъчно компетентни. Като текст обаче сведенията на Хоренаци също оставят място за различни времеви интерпретации. Така например в публикувания през 1981 г. староарменски текст на историята на Хоренаци и в двата откъса името на българите е записано като *Bulghar* (Բւլղար), тоест по стандартния от XI век насетне начин. Това дава основание на проф. Карен Юзбашян, специалист по средновековна арменска история, да заключи, че ако пасажите, в частност този, споменаващ българина Вунд, са дело на Мовсес Хоренаци, името на българите не може да се чете като „булгхар“, а единствено като „буллар“, тъй като през V век арменската буква „лад“ (Լ) се е четяла като -Լ-. Затова Юзбашян смята, че този запис може да се чете като „булгхар“ (*Bulghar*), а не като „буллар“ (*Bullar*), не по-рано от X век, когато буквата „лад“ (Լ) придобива фонетична стойност -gh-. С оглед на това Юзбашян заключава, че българските пасажи от историята на Мовсес Хоренаци са късна добавка, най-рано от X век.³⁾ Което вече компрометира така описаните събития и древната епоха, в която те са се случили.

Юзбашян е прав, че записът Բւլղար не може да се чете като *Bulghar* преди X век. В изданието на текста на Хоренаци от 1981 г. етнонимът „българи“ е записан именно с буквата „лад“ (Լ) – *Bulghark'* (Բւլղարք). Карен Юзбашян обаче мимоходом отбелязва, че съществува и друг запис на името на българите у Мовсес Хоренаци – *Bulkar*. Точно по този българите са записани в пасажа, публикуван от румънския арменист Влад Бънъцеану – *Bulkar* (Բւլկար) (Bănăţeanu 1958, 354). Че ръкописът, по който Бънъцеану превежда „българските откъси“ у Хоренаци, е по-стар от този на ереванското издание от 1981 г., личи най-малкото от една особеност. В ръкописа на Бънъцеану е запазен староарменският дифтонг -*au-* (ւի), докато в текста на ереванското издание от 1981 г. дифтонгът -*au-* (ւի) е заменен с -*o-* (օ). За първи път преходът *au > o* е регистриран в текст от 1007 г. от византийската провинция Македония (Одринска Тракия). Следващият такъв пример е от една паметна бележка на арменския католикос (патриарх) Петрос от 1046 г. (Muradyan 1982, 171 – 175). Замяната *au > o* става масова в арменските ръкописи през XII век. Следователно преписът на Хоренаци, по който е направено ереванското издание от 1981 г., е не по-ранен от XII век, докато преписът на Бънъцеану е по-стар. По тази причина формата *Bulkar* (Բւլկար) следва да се смята за автентична, присъствала в първоначалния текст на Хоренаци. Докато в ръкописа, по който е направено изданието от 1981 г.,

късният преписвач е „редактирал“ българския етноним в актуалната за своето време форма *Bulghar* (Բւլղար).

Че в първоначалния текст на историята на Хоренаци името на българите е било записано като *Bulkar*, личи и от историята на Йовханнес Драсханаkertци (845/850–929 г.). Йовханнес е арменски католикос (патриарх) в периода 898–929 г. и покрай дейността си на църковен предстоятел и дипломат той съставя и една „История на арменците“. В нея Драсханаkertци споменава за група евреи, които били „напуснали обиталищата си в [страната на] булкарите, населяващи клисурите на Ковкас, дошли и се заселили в подножията на Кол. Двамина от тях, измъчвани поради това, че не почитали езическите богове, били посечени заради бащината си вяра, както светият Йелиазар и синовете на Шамовон“ (Draskhanakerttsi 1996, 30). Сведението на Драсханаkertци е ценно, на първо място, защото споменава българите в Кавказ в контекста на събития, случили се, докато Армения е все още езическа (тоест преди 301 г.), поради което евреите са били принуждавани да се кланят на старите богове. На второ място, информацията в откъса е важна, защото в него българският етноним отново е записан като *Bulkar* – с *-k-*, а не с *-gh-*. По собственото му свидетелство Драсханаkertци е познавал и ползвал историята на Мовсес Хоренаци. Това позволява да се допусне с голяма доза сигурност, че в преписа на Хоренаци, с който Драсханаkertци е разполагал, първоначалната форма *Bulkar* (Բւլղար) не е била „осъвременена“ и в този си вид тя е влязла в съчинението му.

Реконструирането на първоначалната форма *Bulkar* (Բւլղար) в текста на Хоренаци парира опитите българските сведения в него да бъдат определени като късна интерполация. Тази реконструкция легитимира историята на Хоренаци като заслужаващ доверие извор, в който българите са споменати още през II век северно от Кавказ, две столетия преди хунското нашествие западно от Волга, с което традиционно се свързва появата на българите в Източна Европа.

Вторият ключов по отношение на вариациите на етнонима „българи“ арменски извор е географията „Ашхарацуйц“ (буквално „Светопоказател“). За неин автор се смята Анания Ширакаци (ок. 610 – ок. 685 г.). Ширакаци има разностранни, почти енциклопедични научни интереси – той е математик, астроном и географ, автор е дори и на една история. Бидейки представител на умиращото антично знание, Ширакаци смята, че Земята не е плоска, а кръгла и дори опитва да изчисли обиколката ѝ. Въпреки това убедеността, че Земята не е плоска, както смятал светилото на античната географска наука Клавдий Птолемей, не попречва на Ширакаци да състави своята география, стъпвайки на сегментното разделение на Птолемей по континенти и добавяйки актуални за времето сведения.

Днес „Ашхарацуйц“ е известна в две редакции – кратка и разширена. Кратката редакция на географията е запазена в няколко преписа, публикувани в по-

редица от издания между 1668 и 1877 г. Последното издание, това от 1877 г., е дело на Керовбе Патканов (Патканян) и съдържа староарменския текст на географията и руския му превод. Разширената редакция е достигнала до нас само в едно копие, чийто староарменски текст с успореден френски превод е публикуван през 1881 г. във Венеция от Арсен Сукри.

В двете редакции на „Ашхарацуйц“ българите фигурират като *Булхи* (Shirakatsi 1668, 40 – 42), *Буихи* (Shirakatsi 1881, 26), *Буши* (Shirakatsi 1877, 9) северно от Кавказ и като *Буих* и *Бхух* (Shirakatsi 1881, 42 – 43) в Средна Азия, в някогашната област Тохаристан. Но освен по този изопачен начин в разширената редакция на „Ашхарацуйц“ българите са споменати и под добре познатото им име:

„[Втората] река се нарича Псеукрос, която отделя Поспорон от същинската граница, при която е градчето Никопс. На север от него са народите на турките и булхарите, наречени по имената на реките: *Купи-булхар*, *Дучи-булкар*, *Олхонтор-блкар*, *пришълци*, *Чдар-болкар*. Сега са чужди на Птолемеос тези имена. И от планината Дзиакан избягал синът на Худбадр. И между булхарите и морето Понтос живеят народите *гариши*, *кути* и *алани* чак до [града] *Писинун* в крайбрежната страна на *авазите*, където са *апишилите* и *апхазите*, чак до техния крайбрежен град *Севаступолик* и отвъд него, чак до реката, която се нарича *Дракон*, тоест *Змей*, която извира от *алуаните* и тече между *апхазите* и страната *Йегр*“ (Shirakatsi 1881, 25).

Вариантът *Bulghark'* (Բւլղարք), както стана дума в началото, не е възможен преди X век, което е сериозна индикация, че самата разширена редакция на „Ашхарацуйц“ не е по-ранна. Това също така подсказва, че записът на българската племенна група *Купи-булхар* (Кубански българи) отразява късна етническа реалия, пак от X век. Тези българи са споменати и в персийската анонимна география „Худуд ал-Алам“ от 982 г. като *В.н.нд.р/Н.нд.р.*:

„§ 50. Източно от нея (от страната на хазарите – П.Г.) има стена, простираща се между планините и морето, и за останалата част от морето и някои части от реката *Атил*; на юг от нея е *Сарир*, на запад от нея – планини; на север от нея – *Брадхас* (Бургас) и *Н.нд.р.* Това е много приятна и благоденстваща страна с големи богатства. Оттам идват *крави*, *овце* и *безчет роби*... § 52. Източно от нея (от страната на Б.радхас) е река *Атил*; на юг от нея – хазарите; на запад от нея – *В.н.нд.р.*; северно от нея – *тюркските печенеги*.... § 53. Източно от нея (от страната на *В.н.нд.р.* – П.Г.) са *Брадхас*; на юг от нея – хазарите; на север от нея – *Маджсхари*. Те (*В.н.нд.р.*) са *страхливи*, *слаби*, *бедни* и *притежават малко блага*“ (Hudud al-'Alam 1980, 161, 162).

Яков Федоров и Гаджи Федоров локализират земите на *В.н.нд.р.* „в Източното Приазовие, включвайки десния бряг на река Кубан в нейното долно течение, където се намирала Велика България на Кубрат“ (Fedorov & Fedorov 1978, 69 – 70).

Останалите три племенни групи – *Дучи-булкар*, *Олхонтор-блкар*, *Чдар-болкар* – могат да се смятат за реални от VII век. Дали те са фигурирали в недостигнал до наши дни текст на „Ашхарацуиц“, залегнал в основата на разширената редакция на географията, или пък нейният автор е почерпил сведенията за трите племена от друг източник, може само да се гадае. Във всеки случай записът с **-к-**, а не с **-gh-** в „булкар, блкар, болкар“ издава архаичността на тези форми и насочва към епохата преди X век.

Но записите „булкар, блкар, болкар“ имат не е само историческа, но и огромна филологическа стойност, защото трите форми показват, че самите древни българи (прабългари) са произнасяли по различен начин общоименното име „българи“ – с „у“, „о“ и „ъ“. Тоест тези варианти са индикатор за наличие през VII век (а може би и по-рано) на **диалектни различия** сред прабългарската общност. Наред с това най-вероятно племенната група Олхонтор е произнасяла името „българи“ с неударено „ъ“, доколкото в „Ашхарацуиц“ „блкар“ е записано с две съседни съгласни. При изговор те водят до произнасянето на скрито интерконсонантно неударено „ъ“, което обаче не се пише. Ако „ъ“ в „блкар“ е било ударено, авторът на разширената редакция на „Ашхарацуиц“ без проблем е можел да го предаде с помощта на арменската буква „Է“ („ъ“).

Анализът на записа „блкар“ води и до едно друго предположение. По общо мнение *Олхонтор-блкар* са идентични със споменатите от Теофан Изповедник *уногундури*, племето, което Аспарух довежда на Дунава. При това положение бих си позволил хипотезата, че старобългарската форма „блъгари“, дала новобългарското „българи“, е възникнала под прякото влияние на начина, по който самите Аспарухови българи са изговаряли името си – с „ъ“.

Не по-малко интересна е и формата „болкар“ в *Чдар-болкар*. Тази българска група е обитавала района на днешен Дагестан, на север от Източен Кавказ. След като през 552 г. персийският шаханшах Хосров I Ануширван нанася тежко поражение на племената, обитаващи на север от източните склонове на Кавказ, той преселва част от тях в Югоизточна Армения и в земите на Кавказка Албания, влизащи днес в границите на Azerbaijan (Goliyski 2006, 340 – 388). Съдейки по някои топонимични податки, сред тези хора е имало и източнокавказки българи.

Най-известният от българските топоними в Azerbaijan е река *Булгар-чай* („Българска река“), течаща през Муганската равнина. Булгар-чай обаче е тюркско название, докато по-старото персийско име на реката е *Болгару*, което е съкратен вариант на персийското *Болгар-руд*, тоест „Българска река“. В миналото в района на Муган са били известни и други български топоними – *Болгар*, *Болгаркент*, *Болгар-кок-тепе*. Наред с това през XIX век едно от подразделенията на племенната общност *кенгерли* в Azerbaijan се е наричала *болгарлъ* (Geybulaev 1986, 33). На югоизток, близо до Ленкоран около

Талишките планини, пак в миналото е съществувало и селище на име **Болхар** (Ashurbeyli 1983, 63).

Общото между всички тези топоними е наличието в тях на „о“ вместо очакваното „у“ – „*болгар*“, а не „*булгар*“. Тези форми не са възникнали под влияние на руското „болгары“, а са стари названия. И те съвпадат с варианта „болгар“ в Чдар-болкар, част от които били разселени през VI век от персите в земите на днешен Азербайджан. С други думи, автентичността на засвидетелстваните в разширената редакция на „Ашхарацуйц“ варианти „*булкар*, *блкар*, *болкар*“ не би трябвало да вдъхва съмнения.

От XI век, както вече стана дума, в арменските текстове се налага формата *Bulghark* (Բուլղարք) и колебания в записа на етнонима „българи“ вече не се наблюдават. Въпреки това тук-там все още могат да се открият някои вариации. Но те не идват от ранносредновековната писмена традиция, а са резултат на влияние на разговорната реч на арменските книжовници или на тяхната недостатъчна грамотност.

БЕЛЕЖКИ

1. Както е например във френския превод на разширената редакция на географията „Ашхарацуйц“, където вариантите на името „българи“ за заменени със съвременното френско *Bulgares* [ʒʁɥɛlɥaʒ], 1881, френски превод, р. 34].
2. Обикновено заглавието се превежда на руски и на английски като „История на Армения“. Причината за това е изтъкнатата по-горе взаимозаменяемост в староарменския на топонимичните и етнонимичните названия. Но тъй като през Средновековието в Армения, а и в Европа, монарсите се смятат за владетели не на страни/държави, а на народи, исторически и смислово по-правилно е заглавието на съчинението на Хоренаци да се превежда като „История на арменците“.
3. Становището си Юзбашян формулира в писмена бележка до моя покоен учител, колега и приятел Агоп Орманджиян.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

- ШИРАКАЦИ, 1877. *Армянская географія VII века по Р.Х. (Приписывавшаяся Мойсею Хоренскому)*. Санкт Петербург, староарменски текст
- HUDUD AL-'ALAM, 1980. *Hudud al-'Alam. The Regions of the World. A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D. Translated and explained by V. Minorsky*. London: Oxford UP. [1970, Reprint 1980].
- ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՑԻ, 1996. Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն Հայոց. Երևան

- ԽՈՐԵՆԱՅԻ, 1981. Մովսիսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց. Երևան.
ՇԻՐԱԿԱՏԻ, 1668. Գիրք աշխարհաց եւ առասպելաբանութեանց որ է աղուէսագիրք ի Հայրապետութեան Տեառն Յակօբայ Կաթողիկոսի Սրբոյ Էջմիածնի: Յամսթէլտանում ի թուոյ Փրկչոն
ՇԻՐԱԿԱՏԻ, 1881. Աշխարացոյց Մովսեսի Խորենացույ յաւելածովք նախնեաց. Վենետիկ

Публикации

- АШУРБЕЙЛИ, С. 1983. *Государство Ширванишахов (VI – XVI вв.)*. Баку
ГЕЙБУЛАЕВ, Г. 1986. *Топонимика Азербайджана*. Баку
ГОЛИЙСКИ, П. 2006. *Българите в Кавказ и Армения (II – X век)*. София
ФЕДОРОВ Я; ФЕДОРОВ, Г. 1978. *Ранние тюрки на Северном Кавказе*. Москва
BĂNĂȚEANU, V. 1958. La plus ancienne mention arménienne à propos des Bulgares colonisés dans l'Arménie. In: *Studia et Acta Orientalia*. № 1. Bucarest
ՄՈՒՐԱՆՅԱՆ, Հ. 1982 Հայոց լեզվի պատմական քերականություն. Հատոր 1. Երևան

REFERENCES

Primary sources

- SHIRAKATSI, 1877. *Armianskaya geografia VII veka AD (Pripisiyvavshaysya Moyseya Khorenskomu)*. Sankt Peterburg. Classical Armenian text
HUDUDAL-'ALAM, 1980. *The Regions of the World. A Persian Geography, 372 A.H. – 982 A.D.* Translated and explained by V. Minorsky. London: Oxford UP. [1970, Reprint, 1980]
DRASKHANAKERTTSI, 1996. *Yovhannu kat'olikosi Drasxanakertts'woy patmut'iun Hayots'*. Yerevan.
KHORENATSI, 1981. *Movsisi Khorenats'woy patmut'iun Hayots'*. Yerevan.
SHIRAKATSI, 1668. *Girk' ashkharhats' yew ar'aspelabanut'eants' vor e aghuesagirk' i Hayrapetut'yea Tear'n Hakopa Kat'olikosi Srbo Echmiadzni. Hamst'elotanum i t'wo P'rgcho*
SHIRAKATSI, 1881. *Ashkharats'uits' Movsisi Khorenats'woy yawelatsovk' nakhneats'*. Venetik.

Works

- ASHURBEYLI, S. 1983. *Gosudarstvo Shirvanshahov. (VI – XVI vv.)*. Baku
- GEYBULAIEV, G. 1986. *Toponimika Azerbaydzhana*. Baku
- GOLIYSKI, P. 2006 *Bulgarite v Kavkaz i Armenia (II – X vek)*. Sofia [in Bulgarian]
- FEDOROV, Y.; FEDOROV, G. 1978. *Ranniye tyurki na Severnom Kavkaze*. Moskva
- BĂNĂȚEANU, V. 1958 – Vlad Bănățeanu. La plus ancienne mention arménienne à propos des Bulgares colonisés dans l'Arménie. In: *Studia et Acta Orientalia. № 1*. Bucarest
- MURADYAN, H. 1982. *Hayots' lezvi patmakan k'erakanut'iun. Vol. 1*. Yerevan

THE NAME “BULGARIANS” IN THE EARLY MEDIEVAL ARMENIAN TEXTS

Abstract. The standard form *Bulghar*, with which Bulgarians and the Land of the Bulgarians (Bulgaria) are recorded in medieval Armenian texts, has been established as traditional only since the 11th century. Until then, there were several attested variations, while the oldest form in the earliest Armenian texts was *Bulkar*, with “k” instead of “gh” (Movses Khorenatsi’s “History of the Armenians”, circa 482 AD), with parallel variants *Bolkar* and *Blkar* in the expanded version of the geography *Ashkharats’uits’* of Anania Shirakatsi, who lived in the 7th century AD.

This characteristic of the earliest Armenian records of the name “Bulgarians” puts an end to the speculation that the form *Bulghar* in some copies of the history of Movses Khorenatsi proves that his “Bulgarian passages” are a late interpolation making their reliability disputable. On the other hand, the parallel forms *Bulkar*, *Bolkar* and *Blkar* in *Ashkharats’uits’* are a valuable indication that different Proto-Bulgarian groups have pronounced the name “Bulgarians” differently. The last leads to the hypothesis of the existence of dialectal differences among the Proto-Bulgarian tribes in the 7th century and even earlier.

Keywords: Proto-Bulgarians; „Bulgarians“; Movses Khorenatsi; Anania Shirakatsi; *Ashkharats’uits’*; *Bulghar*; *Bulkar*; *Bolkar*; *Blkar*

✉ **Dr. Petar Goliyski, Assoc. Prof.**

Armenian and Caucasus Studies
Center for Eastern Languages and Culture
Sofia University
Sofia, Bulgaria
E-mail: golijski@uni-sofia.bg